

УДК 792

Цитування:

Штефюк В. Д. Акторський тренінг у контексті дистанційної освіти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* 2021. № 2. С. 334-339.

Shtefyuk V. (2021). Actor's training in the context of distance education. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 334-339 [in Ukrainian].

Штефюк Валерія Дмитрівна,*асистент кафедри режисури
та майстерності актора**Київського національного університету
культури і мистецтв**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0981-3003>
14valeri777@gmail.com***АКТОРСЬКИЙ ТРЕНІНГ У КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ**

Мета статті – виявити особливості викладання традиційних технік акторської майстерності в межах нових технологій та цифрового зв'язку на прикладі акторського тренінгу в умовах дистанційної освіти. **Методологія** дослідження. Тема статті зумовила застосування комплексного підходу з використанням загальнонаукових та театрознавчих методів дослідження. Це дозволило визначити сукупність факторів, що зумовлюють якість викладання акторського тренінгу в умовах дистанційної освіти. Застосовано метод теоретичного вивчення закордонної літератури з проблеми дослідження; метод вивчення та аналізу педагогічного досвіду; метод системного аналізу, що посприяв розгляду онлайн-навчання в контексті театральної педагогіки як певної цілісності в розмаїтті її внутрішніх та зовнішніх зв'язків; типологічний метод, для виявлення специфіки викладання акторського тренінгу в умовах дистанційного навчання та ін. **Наукова новизна.** Досліджено новаторські підходи до навчання актора у контексті використання нових технологій в акторських тренінгах; проаналізовано специфіку когнітивної, соціальної та навчальної присутності як ключових елементів у процесі розробки та реалізації онлайн-освіти в контексті особливостей викладання майстерності актора; виявлено особливості трансформації вправ акторського тренінгу, що пов'язані з тактильними відчуттями; констатовано, що в умовах дистанційної освіти в акторському тренінгу безпосередній контакт (дотик тіла) може бути опосередкований засобами вібротактильних якостей голосу. **Висновки.** Викладання акторського тренінгу може набути нові форми за умови проведення в онлайн форматі. Дослідження виявило, що структура театральної педагогіки в цілому та викладання акторського тренінгу зокрема, вимагає перегляду співприсутності як онтологічної умови для передачі неявного знання, що традиційно було епістемологічною структурою театральної педагогіки. Зміщення акцентів у навчанні актора з традиційних на новаторські способи, пов'язане з широким підходом до децентралізації попереднього епістемологічного трактування тіла як його унікального і, відповідно, центрального напрямку. Найбільша проблема для викладача майстерності актора при переході на онлайн формат полягає в тому, що цей предмет переважно має груповий характер, заснований на роботі у фізичних просторах. Викладання акторського тренінгу в умовах дистанційного навчання вимагає цілісного розуміння того, як працює цифровий простір, а акторське навчання, що використовує ці обмеження, від початку повинно плануватися та створюватися з урахуванням динаміки мережевого світу. Під час проведення акторського тренінгу в цифровому середовищі відсутність дотику необхідно замінити іншими сенсорними відчуттями. Важливим аспектом у контексті означеної проблематики є соціальний, що формує групову динаміку серед студентів. Для цього аспекту доцільно використовувати ряд допоміжних додатків, зокрема соціальну мережу Facebook (для планування та швидкого обміну візуальними матеріалами) та програмне забезпечення для веб-конференцій «Adobe Acrobat Connect».

Ключові слова: дистанційна освіта, акторський тренінг, майстерність актора, сенсорні відчуття, когнітивна присутність.

Shtefyuk Valeria, assistant department of directing and the skill of the actor, Kyiv National University culture and arts

Actor's training in the context of distance education

The purpose of the article is to identify the features of teaching traditional acting techniques within the framework of new technologies and digital communication using the example of acting training in the context of distance education. **Methodology.** The topic of the article determined the use of an integrated approach using general scientific and theatrical research methods - this made it possible to determine a set of factors that determine the quality of teaching acting training in conditions of distance education. The method of theoretical study of foreign literature on the research problem has been applied; the method of studying and analyzing pedagogical experience; the method of systems analysis, which contributed to the consideration of online learning in the context of theatrical pedagogy as a

kind of integrity in the variety of its internal and external connections; typological method, in order to identify the specifics of teaching acting training in the conditions of distance learning, etc. **Scientific novelty.** Investigated innovative approaches to teaching actors in the context of the use of new technologies in acting training; analyzed the specificity of cognitive, social and educational presence as key elements in the development and implementation of online education in the context of the peculiarities of teaching the skill of an actor; the features of transformation of acting training exercises, associated with tactile sensations, were revealed; it was stated that in the conditions of distance education in acting training, direct contact (touch of the body) can be mediated by means of vibrotactile quality of the voice. **Conclusions.** Teaching acting training can take on new forms, provided it is conducted in an online format. The study showed that the structure of theater pedagogy in general and teaching of acting training in particular requires a revision of co-presence as an ontological condition for the transfer of tacit knowledge, which has traditionally been in the epistemological structure of theater pedagogy. The shift in emphasis in teaching an actor from traditional to innovative ways is associated with a broad approach to the decentralization of the preliminary epistemological interpretation of the body as its unique and, accordingly, central direction. The biggest challenge for the teacher of acting in the transition to the online format is that this subject is predominantly group-oriented, based on working in physical spaces. Teaching acting training in the context of distance learning requires a holistic understanding of how the digital space works, and acting training, using these limitations, should be initially planned and created taking into account the dynamics of the networked world. When conducting acting training in a digital environment, the lack of contact must be replaced with other sensory sensations. An important aspect in the context of the designated problems is the social aspect, which forms the group dynamics among students. For this aspect, it is advisable to use a number of auxiliary applications, including the social network Facebook (for scheduling and quickly sharing visual materials) and software for web conferencing "Adobe Acrobat Connect".

Key words: distance education, acting training, actor's skill, sensory sensations, cognitive presence.

Актуальність дослідження. Процес навчання акторської майстерності традиційно являє собою студійну діяльність, що заснована на стосунках між вчителем та учнем в межах загального фізичного простору.

Проте, через пандемію COVID-19 та запроваджені владою обмеження відвідування вищих навчальних закладів, перед мистецькими вишами постали значні перешкоди для реалізації напрацьованої століттями моделі викладання акторської майстерності. Незважаючи на трансформацію навчальної роботи та формування кількох режимів організації освітньої діяльності (асинхронний або заочний, коли студенти вивчають матеріал у зручний для них час, відповідно до встановленого викладачем терміну; синхронний, під час якого відбувається одночасна участь в занятті, наприклад, у форматі вебінару; змішаний, що характеризується поєднанням синхронної та асинхронної взаємодії відповідно до педагогічних завдань), специфіка проведення акторських тренінгів вимагає розширення означених режимів. Це актуалізує дослідження теми проведення акторських тренінгів у контексті вітчизняної дистанційної освіти і вимагає детального аналізу можливих шляхів її покращення з позиції театральної педагогіки.

Аналіз публікацій засвідчив, що не зважаючи на важливість проблематики реалізації окремих традиційних форм навчання актора за умови дистанційної освіти, вітчизняними науковцями означена тема не досліджувалася. Окремі аспекти проблематики

викладання акторського тренінгу в умовах онлайн-освіти аналізують закордонні дослідники. Наприклад, Ф. Каміллері в статті «До вивчення акторського тренінгу за доби глобальних цифрових технологій» [6] аналізує можливості та вплив глобального цифрового зв'язку на навчання акторів; П. Алан в статті «Фізична підготовка акторів 2.0.: нові горизонти цифрових технологій» [5] досліджує питання як навчання акторів може перейти від загальноприйнятої історичної норми живої взаємодії в майстерні до використання мережеских можливостей; Т. Горман, Т. Сир'я та М. Каннінен у науковій публікації «Імерсивна телеприсутність в театрі: навчання виконавському мистецтву в цифрових просторах» [12] досліджують можливості адаптації педагогічної практики до цифрового середовища та ін. Проте проблематика проведення акторського тренінгу в умовах онлайн-навчання вимагає детального дослідження з метою впровадження отриманих результатів у вітчизняний освітній процес.

Метою статті є виявлення особливостей навчання традиційним технікам акторської майстерності в межах нових технологій та цифрового зв'язку на прикладі викладання акторського тренінгу в умовах дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Людина існує не лише в фізичному, природному світі, але і в світі психологічному, зі створеним власними силами символічним середовищем як його невід'ємним компонентом. У світі театру символізм середовища отримує

особливо яскравий прояв, оскільки на театральній сцені фактично створюється власний світ, як, так звана, «друга природа», що є невід'ємною частиною людської психофізіології та культури.

У процесі навчання майстерності актора студент повинен опанувати мистецтвом створення символічного театального середовища в такій мірі, щоб глядач сприймав її всеосяжно та яскравіше за середовище оточуючого природного фізичного світу. Для цього актор повинен не лише набути певні знання, опанувати специфічними вміннями та навичками, але й довести їх до реалізації на підсвідомому, практично автоматичному рівні.

Поняття «тренінг» визначається в словниковій літературі як процес навчання, набуття навичок у певному вмінні; тренування, а також спеціальний тренувальний режим» [4]. Сучасні науковці наголошують, що акторський тренінг доцільно визначати як «процес удосконалення організму актора, пристосування його до підвищених вимог у певній роботі шляхом систематичних вправ зі збільшенням навантаження та складності» [3, 223], акцентуючи водночас, що професійне збагачення акторської психотехніки неможливе без оволодіння найрізноманітнішими механізмами життєвої психотехніки.

За С. Гіппіус, акторський тренінг сприяє вдосконаленню пластичності нервової системи та допомагає відшліфувати, надати гнучкість і яскравість психофізичному інструменту актора. Відомий театральний педагог наголошує, що в процесі виконання тренінгу відбувається налаштування окремих струн акторського інструменту, окремих психофізичних проявів, таких як слухове, зорове, тактильне та інші види сприйняття, внутрішнє бачення та пам'ять різних відчуттів та почуттів, їх аналіз та прояв у творчій уяві та фантазії, у сценічній увазі, у напрацюванні навичок та вмінь свідомо використовувати в сценічній дії теми його дробними елементами, що в життєвій дії проявляються несвідомо і не потребують вольових зусиль [1, 290]. Тобто у процесі виконання вправ тренінгу організм майбутнього актора налаштовується на свідомий видобуток елементів акторської гри.

Водночас акторський тренінг (як і будь-який інший тренінг) є однією з форм соціально-організованого спілкування, а рівень його психологічного впливу засновується на активних методах групової роботи. Тобто тренінг, як ефективна форма опанування знань з майстерності актора, розширення власного

досвіду та інструменту для формування професійних вмінь та навичок, водночас є процесом спілкування та пізнання себе та оточення.

Вітчизняна дослідниця О. Керик, аналізуючи тренінг як технологію активного навчання, виділяє ряд характерних особливостей: груповий процес, активність учасників, мета навчання, принцип «тут» і «зараз», атмосфера занять та поєднання різних індивідуальних стилів [2, 137–138].

Означені вищі специфічні властивості та характеристики акторського тренінгу зумовлюють певні складнощі в умовах дистанційної освіти. Передусім вони стосуються таких характеристик тренінгу як груповий процес та активність учасників.

Проблема полягає в професійній підготовці викладачів, оскільки готовність та спроможність викладача є одним із головних елементів у дистанційному навчанні. У контексті специфіки дисципліни «Майстерність актора» складність полягає не лише в інтегруванні комп'ютерних технологій в дистанційну педагогіку, але і в необхідності трансформації акторських тренінгів до умов онлайн-спілкування, що є надзвичайно складним завданням.

Безпрецедентний поворот у викладанні студійних акторських тренінгів зумовив необхідність креативного розв'язання проблем, пов'язаних з онлайн-освітою актора, розробку та впровадження інновацій, а також адаптування традиційних акторських тренінгів у цифровому контексті.

На сучасному етапі розвитку суспільства, цифрові комунікації надають настільки ідеальні умови для роботи, долаючи просторові та часові кордони, що складно уявити галузь, яка розвивається поза контекстом еволюції технологій та їх креативних додатків. А, втім, театральна педагогіка на навчання акторській майстерності настільки акцентують на власній претензії на живість людського тіла та тактильну природу її чуттєво-феноменологічного етосу «тут–я–є», що тривалий час складно було навіть уявити можливість проведення навчання в онлайн-режимі. Дослідники наголошують, що сама думка про це передбачає зіткнення цінностей, що протиставлять пуристичні форми театального мистецтва цифровому століттю [8, 4]. Відповідно, це сприяє осмисленню онлайн-простору як простору, в якому можна досліджувати різноманітні способи взаємодії та спільного навчання, не лише як спосіб

поширення (як у випадку з онлайн-лекціями), але і як точку дотику, навіть якщо така конвергенція є асинхронною, неповною та багатополлярною.

Наприклад, Ф. Каміллері в праці «Перспективи виконавської майстерності: реконфігурація: постпсихофізичні перспективи на XXI століття» (2019 р.) пропонує радикальне перевизначення навчання виконавців, шляхом перенесення фокусу уваги з людського тіла як єдиного агента, щоб включити різноманітні матеріальні стосунки, що формують та конфігурують навчання актора в будь-який конкретний момент. На його думку, зміна конфігурації підготовки актора передбачає розгляд людського тіла не як тіла, яке навчається і існує ізольовано від світу [7, 25]. Дослідник акцентує на тому, що епістемологія навчання актора наразі лишається загальновідомо антропоцентричною і, як наслідок, застарілою для потреб XXI ст., його технологічних та екологічних потреб. Він виступає за постлюдську реконфігурацію навчання актора (а в більш широкому сенсі – театральної педагогіки), що фундаментально визначає внутрішні та зовнішні межі тіла, що розуміються крізь призму антропоцентризму. Постлюдське тіло, навпаки, – гібридне тіло, яке існує в онтології стосунків із багатьма матеріальностями у світі: будь-яке тіло є гібридом, оскільки воно існує стосовно до навколишнього середовища, в якому проявляється.

На думку закордонних дослідників, в процесі розробки та реалізації онлайн-освіти необхідно враховувати та узгоджувати три ключові елементи:

- когнітивна присутність;
- соціальна присутність;
- навчальна присутність [10, 333].

Тобто викладач починає з того, що визначає свою присутність у процесі навчання, беручи до уваги фактичних учнів, які будуть брати участь в курсі, і закладає в структуру курсу безліч можливостей для взаємодії з ними засобами прямих інструкцій та зворотного зв'язку. Проте добре продуманий курс також надає студентам можливості та стимули для взаємодії один з одним, як для того, щоб допомагати один одному в процесі навчання, так і для розвитку відчуття спільності. Дослідники наголошують, що за умови встановлення цих двох форм присутності, учасники курсу з більшою ймовірністю будуть брати участь в таких активних спільних процесах, що допомагають їм конструювати

нові знання засобами власної когнітивної присутності [9, 80].

Когнітивна присутність – життєво важливий елемент критичного мислення, процесу та результату, що зазвичай позиціюється як «мета усієї вищої освіти» [11, 89]; умова мислення та навчання «більш високого порядку» [11, 28]. Розглядаючи цю інформацію крізь призму театральної освіти, знайомі та ідентифіковані теми процесу, результату та співробітництва корелюють з практичним знанням, отриманим при навчанні студентів-акторів на практиці: освіта – це навчання, але визначається конкретний вид навчання за процесом та результатом. Відповідно когнітивна присутність говорить про наміри та фактичні результати навчання.

Екстраполюючи означене вище на навчання актора, розуміємо під терміном «когнітивна присутність» ступінь, в якому студент здатний створювати сенс засобами стійкого спілкування; конструювати та підтверджувати сенс засобами стійкого роздуму та обговорення в критичному дослідницькому суспільстві.

Під час традиційного для театральної школи навчання посилення когнітивної присутності зазвичай відбувається в процесі фізичного та вербального спілкування в майстерні та під час репетиції. Ці втілені форми навчання також можливі і в цифровому контексті.

Дослідження зарубіжних науковців у галузі навчання та репетицій цифрового театру пропонують викладачам розуміння творчих можливостей втілення досвіду акторського навчання в онлайн-контекстах: при дії в цифровому середовищі відсутність безпосереднього торкання руками та тактильних відчуттів шкіри мають бути замінені іншими сенсорними засобами, наприклад, слухом або баченням. На думку Ш. Вікерс, функцією голосу в умовах онлайн-освіти є не лише передача сенсу, але і встановлення втіленого зв'язку один з одним, оскільки здатність на слух / кінестетично співпереживати тілу людини, яка говорить, дозволяє сприймати тіло іншої людини через внутрішній голос [14, 6] – «зерно голосу» (за Р. Бартом), що виходить за межі сенсу та встановлює емоційні стосунки між тілом та слухачем. Відповідно, дотик тіла іншої людини можна відчути навіть без конкретного безпосереднього контакту, тому що воно може бути опосередковано засобами вібротактильних якостей голосу [13, 220–221].

Цікавим засобом розширення можливостей проведення акторського тренінгу в умовах дистанційної освіти може стати використання технологій телеприсутності / веб-додатків, призначених для дослідження підготовки акторів, що надають можливість тренуватися на відстані. Наприклад, перспективним є створення кількох однакових просторів, пов'язаних технологією відео-конференцій (проекційні екрани створюють в учасників враження спільного простору) [13, 221].

Окремий аспект проблематики акторського тренінгу в умовах дистанційної освіти – етичний. Оскільки викладач, який вносить суттєві корективи у більшість вправ певного акторського тренінгу, по-перше, автоматично стає його співавтором, а по-друге, певним чином змінює сутність тренінгу-першоджерела. Зокрема, особливо це стосується тих вправ акторського тренінгу, що засновані на діяльності в парі або групі.

Емпіричні та соматичні цінності акторського тренінгу можуть отримати нові прояви в технологічно розподіленій практиці навчання, ускладнюючи бінарну модель особистого спілкування в порівнянні з анонімною багатокористувацькою практикою.

Наукова новизна. Досліджено новаторські підходи до навчання актора у контексті використання нових технологій в акторських тренінгах; проаналізовано специфіку когнітивної, соціальної та навчальної присутності як ключових елементів у процесі розробки та реалізації онлайн-освіти в контексті особливостей викладання майстерності актора; виявлено особливості трансформації вправ акторського тренінгу, що пов'язані з тактильними відчуттями; констатовано, що в умовах дистанційної освіти в акторському тренінгу безпосередній контакт (дотик тіла) може бути опосередкований засобами вібротактильних якостей голосу.

Висновки. Викладання акторського тренінгу може набути нові форми за умови проведення в онлайн форматі. Дослідження виявило, що структура театральної педагогіки в цілому та викладання акторського тренінгу зокрема, вимагає перегляду співприсутності як онтологічної умови для передачі неявного знання, що традиційно було епістемологічною структурою театральної педагогіки. Зміщення акцентів у навчанні актора з традиційних на новаторські способи, пов'язане з широким підходом до децентралізації попереднього епістемологічного трактування тіла як його унікального і, відповідно, центрального

напряму. Найбільша проблема для викладача майстерності актора при переході на онлайн формат полягає в тому, що цей предмет переважно має груповий характер, заснований на роботі у фізичних просторах. Викладання акторського тренінгу в умовах дистанційного навчання вимагає цілісного розуміння того, як працює цифровий простір, а акторське навчання, що використовує ці обмеження, від початку повинно плануватися та створюватися з урахуванням динаміки мережевого світу. Під час проведення акторського тренінгу в цифровому середовищі відсутність дотику необхідно замінити іншими сенсорними відчуттями. Важливим аспектом у контексті означеної проблематики є соціальний, що формує групову динаміку серед студентів. Для цього аспекту доцільно використовувати ряд допоміжних додатків, зокрема соціальну мережу Facebook (для планування та швидкого обміну візуальними матеріалами) та програмне забезпечення для веб-конференцій «Adobe Acrobat Connect».

Література

1. Гиппиус С. В. Гимнастика чувств. Секреты развития психики. Санкт-Петербург : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2003. 351 с.
2. Керик О. Використання тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців соціальної сфери. Молодь і ринок. 2015. № 2 (121). С. 136–140.
3. Князькина Н. Х. Реализация творческого потенциала актера средствами психофизического тренинга. Омский научный вестник. 2013. № 3(119). С. 223–227.
4. Тренінг. Словник української мови / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України. 1983. <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=тренінг> (дата звернення : 20 квітня 2021).
5. Allain P. Physical actor training 2.0: new digital horizons. Theatre, Dance and Performance Training. 2019. no. 10(2). pp. 169–186. DOI:10.1080/19443927.2019.1609074.
6. Camilleri F. Towards the study of actor training in an age of globalised digital technology. Theatre, Dance and Performance Training. 2019. no. 10(2). pp. 169–186.
7. Camilleri F. Performer Training Reconfigured: Post-psychophysical perspectives for the 21st century. Methuen Drama, 2019. 288 p.
8. Cervera F., Schmidt T., Schwadron H. Towards Planetary Performance Pedagogy: Digital Companions in Multipolar Classrooms. Theatre, Dance and Performance Training. 2020. 23 p. DOI:10.1080/19443927.2020.1829694.
9. Darby F., Lang J. M. Small Teaching Online: Applying Learning Science in Online Classes. San Francisco: Jossey-Bass, 2019. 288 p.

10. Garrison D.R., Anderson T. E-Learning in the 21st Century. London: Routledge, 2003. 184 p.

11. Garrison D. R., Anderson T., Archer W. Critical thinking, cognitive presence and computer conferencing in distance education. American Journal of Distance Education. 2001. no. 15 (1). pp. 7–23. doi:10.1080/08923640109527071.

12. Gorman T., Kanninen M., Syrjä T. Immersive telepresence in theatre: performing arts education in digital spaces. In F. Helm & A. Beaven (Eds), Designing and implementing virtual exchange – a collection of case studies. 2020. pp. 23–35.

13. Gorman T., Kanninen M., Syrjä T. There is a world elsewhere: rehearsing and training through immersive telepresence. Theatre, Dance and Performance Training. 2019. no. 10 (2). pp. 208–226. doi:10.1080/19443927.2019.1610491.

14. Vickers Sh. Online Theatre Voice Pedagogy: A Literature Review. Voice and Speech Review. 2020. no. 14(1). pp. 1-15.

References

1. Gippius, S. V. (2003). Gymnastics of feelings. Secrets of the development of the psyche. St. Petersburg: Prime – EVROZNAK [in Russian].

2. Kerik, O. (2015). The use of training technologies in the training of social workers. Youth and the market, no. 2 (121), pp. 136–140 [in Ukrainian].

3. Knyazkina, N. Kh. (2013). Realization of the creative potential of the actor by means of psychophysical training. Omsk Scientific Bulletin, no. 3 (119), pp. 223–227 [in Russian].

4. Training (1983). Dictionary of the Ukrainian language / Institute of Linguistics. O.O. Needed by the National Academy of Sciences of Ukraine <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=training> [in Ukrainian].

5. Allain, P. (2019). Physical actor training 2.0: new digital horizons. Theatre, Dance and Performance Training, no. 10(2), pp. 169–186. DOI:10.1080/19443927.2019.1609074 [in English].

6. Camilleri, F. (2019). Towards the study of actor training in an age of globalised digital technology. Theatre, Dance and Performance Training, no. 10(2), pp. 169–186 [in English].

7. Camilleri, F. (2018). Performer Training Reconfigured: Post-psychophysical perspectives for the 21st century. Methuen Drama, 2018 [in English].

8. Cervera, F., Schmidt, T., Schwadron, H. (2020). Towards Planetary Performance Pedagogy: Digital Companions in Multipolar Classrooms. Theatre, Dance and Performance Training, 23 p. DOI:10.1080/19443927.2020.1829694 [in English].

9. Darby F., Lang, J. M. (2019). Small Teaching Online: Applying Learning Science in Online Classes. San Francisco: Jossey-Bass [in English].

10. Garrison, D. R., Anderson T. (2003). E-Learning in the 21st Century. London: Routledge [in English].

11. Garrison, D. R., Anderson T., Archer W. (2001). Critical thinking, cognitive presence and computer conferencing in distance education. American Journal of Distance Education, no. 15 (1), pp. 7–23. doi:10.1080/08923640109527071 [in English].

12. Gorman, T., Kanninen, M., Syrjä, T. (2020). Immersive telepresence in theatre: performing arts education in digital spaces. In F. Helm & A. Beaven (Eds), Designing and implementing virtual exchange – a collection of case studies, pp. 23–35. [in English].

13. Gorman, T., Kanninen, M., Syrjä, T. (2019). There is a world elsewhere: rehearsing and training through immersive telepresence. Theatre, Dance and Performance Training, no. 10 (2), pp. 208–226. doi:10.1080/19443927.2019.1610491 [in English].

14. Vickers, Sh. (2020). Online Theatre Voice Pedagogy: A Literature Review. Voice and Speech Review, no. 14(1), pp. 1–15. DOI:10.1080/23268263.2020.1777691 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 19.02.2021
Отримано після доопрацювання 10.03.2021
Прийнято до друку 15.03.2021*